KICHIK MAKTAB YOSHIDAGI O'QUVCHILARNING KOGNITIV RIVOJLANISH XUSUSIYATLARI

Xolmirzayeva Feruza Xamidullayevna

Mingbuloq tumani 39-maktab psixologi

Asqarova Lolaxon Ziyotaliyevna

Mingbuloq tumani 46-maktab psixologi

Annotatsiya: Ushbu maqolada kichik maktab yoshidagi o‘quvchilarning kognitiv rivojlanish xususiyatlari psixologik-pedagogik jihatdan tahlil qilinadi. Mazkur yosh davrida bolalarning tafakkuri, xotirasi, diqqat va idrok jarayonlarining rivojlanish bosqichlari yoritilib, ularning o‘qish faoliyati bilan uzviy bog‘liqligi ko‘rsatib beriladi. Shuningdek, o‘quvchilarning aqliy rivojlanishiga ta’sir etuvchi omillar, jumladan, ta’lim jarayoni, o‘qituvchi faoliyati va ijtimoiy muhitning o‘rni ochib beriladi. Maqolada kichik maktab yoshidagi bolalarda samarali kognitiv rivojlanishni ta’minlashga qaratilgan metodik yondashuvlar va amaliy tavsiyalar ham keltirilgan.

Kalit so‘zlar: kognitiv rivojlanish, kichik maktab yoshi, tafakkur, xotira, diqqat, idrok, aqliy rivojlanish, o‘quv faoliyati, psixologik xususiyatlar, ta’lim jarayoni, metodik yondashuvlar.

KIRISH

Zamonaviy psixologiya fanida kichik maktab yoshidagi bolalarning kognitiv rivojlanish xususiyatlarini o‘rganish alohida ahamiyat kasb etadi. Chunki bu

davrda bolaning bilim olishga bo‘lgan qiziqishi, o‘quv faoliyatiga munosabati va aqliy salohiyati shakllanadi. Ayniqsa, boshlang‘ich ta’lim jarayonida beriladigan bilimlar va qo‘llaniladigan pedagogik yondashuvlar o‘quvchilarning fikrlash doirasi, mustaqil qaror qabul qilish qobiliyati va ijodiy yondashuvini rivojlantirishda muhim rol o‘ynaydi. Kichik maktab yoshi inson hayotidagi muhim rivojlanish bosqichlaridan biri bo‘lib, bu davrda bolaning nafaqat jismoniy, balki aqliy va psixologik jihatdan shakllanishi ham jadallashadi. Aynan ushbu davrda o‘quvchilar maktab muhitiga kirib kelib, tizimli ta’lim olishni boshlaydilar va bu jarayon ularning kognitiv rivojlanishiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Kognitiv rivojlanish deganda insonning bilish jarayonlari — tafakkur, xotira, diqqat, idrok, nutq va muammoni hal qilish qobiliyatlarining shakllanishi va rivojlanishi tushuniladi.

Kichik maktab yoshidagi o‘quvchilarda kognitiv jarayonlar o‘ziga xos tarzda rivojlanadi. Ularning tafakkuri aniq-obrazli xarakterga ega bo‘lib, asta-sekin mantiqiy tafakkurga o‘tish jarayoni kuzatiladi. Xotira jarayoni esa ko‘proq ixtiyorsiz shaklda namoyon bo‘lsa-da, ta’lim jarayonida ixtiyoriy xotira elementlari rivojlana boshlaydi. Diqqatning barqarorligi hali to‘liq shakllanmagan bo‘lib, o‘quvchilarda diqqatni jamlash va uni uzoq vaqt davomida saqlab turish qobiliyati asta-sekin rivojlanadi. Shu sababli, o‘qituvchilardan dars jarayonini qiziqarli, interaktiv va o‘quvchilarning yosh xususiyatlariga mos holda tashkil etish talab etiladi. Shu bilan birga, kichik maktab yoshidagi bolalarning kognitiv rivojlanishida ijtimoiy muhit, xususan, oila, maktab va tengdoshlar bilan muloqot muhim ahamiyatga ega. Ota-onaning qo‘llab-quvvatlashi, o‘qituvchining to‘g‘ri yondashuvi va sog‘lom psixologik muhit bolalarning bilim olish jarayonini samarali tashkil etishga yordam beradi. Bundan tashqari, zamonaviy axborot texnologiyalarining rivojlanishi ham o‘quvchilarning kognitiv rivojlanishiga ijobiy

va ba’zan salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin.

ASOSIY QISM

Kichik maktab yoshidagi o‘quvchilarning kognitiv rivojlanishi psixologiya fanida eng muhim tadqiqot yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Bu davr odatda 6–10 (yoki 7–11) yosh oralig‘ini qamrab oladi va bolaning maktabga moslashuvi hamda o‘quv faoliyatining shakllanishi bilan xarakterlanadi. Aynan shu bosqichda bolalarning bilish jarayonlari jadal rivojlanib, tafakkur, xotira, diqqat va idrok tizimi sifat jihatidan yangi bosqichga o‘tadi. Kichik maktab yoshida tafakkur asosan aniq-obrazli xarakterga ega bo‘ladi. Bolalar real predmetlar va ko‘rgazmali vositalar asosida fikrlaydi, mavhum tushunchalarni esa to‘liq anglashda qiyinchilik sezishi mumkin. Shu bilan birga, ta’lim jarayonining ta’siri ostida mantiqiy tafakkur elementlari asta-sekin shakllana boshlaydi. Masalan, o‘quvchilar oddiy sabab-oqibat bog‘lanishlarini tushuna boshlaydilar, taqqoslash, umumlashtirish va tasniflash kabi aqliy amallarni bajarish ko‘nikmasi rivojlanadi. O‘qituvchi tomonidan to‘g‘ri tashkil etilgan darslar bu jarayonni tezlashtiradi va bolalarda mustaqil fikrlashni rivojlantiradi. Xotira jarayoni ham ushbu yoshda o‘ziga xos xususiyatlarga ega. Kichik maktab yoshidagi bolalarda ixtiyorsiz xotira ustunlik qiladi, ya’ni ular ko‘proq qiziqarli, emotsional jihatdan boy ma’lumotlarni oson eslab qoladilar. Biroq maktab ta’limi ta’sirida ixtiyoriy xotira rivojlana boshlaydi, bu esa o‘quvchilarning ma’lumotni ongli ravishda eslab qolish, rejalashtirish va takrorlash ko‘nikmalarini shakllantiradi. Shuning uchun o‘qituvchilar o‘quv materialini turli usullar (ko‘rgazmali vositalar, o‘yinlar, takrorlash mashqlari) orqali berishi xotira samaradorligini oshiradi. Diqqat jarayoni kichik maktab yoshida hali to‘liq barqaror emasligi bilan ajralib turadi. O‘quvchilarning diqqatini uzoq vaqt bir nuqtada ushlab turish qiyin bo‘lishi mumkin, ular tez chalg‘iydi. Shu sababli dars jarayonini qiziqarli, interaktiv va qisqa faoliyat turlariga asoslangan

holda tashkil etish muhimdir. O‘yin elementlari, vizual materiallar va amaliy topshiriqlar diqqatni jamlashga yordam beradi hamda o‘quvchilarning faolligini oshiradi. Idrok jarayoni ham ushbu davrda sezilarli darajada rivojlanadi. Bolalar predmet va hodisalarni avvalgi tajribalariga tayangan holda idrok etadilar. Biroq ular hali barcha tafsilotlarni to‘liq tahlil qilish ko‘nikmasiga ega emaslar. Shu bois o‘qituvchilar idrokni rivojlantirish uchun kuzatish, taqqoslash va amaliy faoliyatga asoslangan mashg‘ulotlardan foydalanishlari lozim.

Kichik maktab yoshidagi o‘quvchilarning kognitiv rivojlanishiga ta’sir etuvchi muhim omillardan biri bu ijtimoiy muhitdir. Oila, maktab va tengdoshlar bilan munosabatlar bolaning aqliy rivojlanishiga bevosita ta’sir ko‘rsatadi. Ota-onaning bolaga bo‘lgan munosabati, ularni qo‘llab-quvvatlashi va ta’limga bo‘lgan qiziqishni rag‘batlantirishi muhim ahamiyatga ega. Shuningdek, o‘qituvchining kasbiy mahorati, pedagogik yondashuvi va psixologik qo‘llab-quvvatlashi ham kognitiv rivojlanish jarayonini samarali tashkil etadi. Zamonaviy ta’lim jarayonida axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining o‘rni ham ortib bormoqda. Multimedia vositalari, interaktiv doskalar va raqamli ta’lim platformalari o‘quvchilarning bilim olish jarayonini qiziqarli va samarali qiladi. Biroq bu vositalardan me’yorida foydalanish lozim, chunki haddan tashqari ekran va raqamli muhit bolalarning diqqat barqarorligi va ijtimoiy muloqot ko‘nikmalariga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin.

Shu bilan birga, kichik maktab yoshida individual farqlar ham yaqqol namoyon bo‘ladi. Har bir bolaning kognitiv rivojlanish tezligi, qiziqishlari va o‘zlashtirish qobiliyati turlicha bo‘ladi. Shuning uchun ta’lim jarayonida individual yondashuvni qo‘llash muhim hisoblanadi. Differensial ta’lim usullari orqali har bir o‘quvchining imkoniyatlariga mos topshiriqlar berish ularning rivojlanishini yanada samarali qiladi.

Kichik maktab yoshidagi o‘quvchilarning kognitiv rivojlanishi murakkab va ko‘p qirrali jarayon bo‘lib, u biologik yetilish, ijtimoiy muhit va pedagogik ta’sirning uyg‘unligi asosida shakllanadi. Shu sababli ta’lim jarayonini to‘g‘ri tashkil etish, bolalarning yosh va individual xususiyatlarini hisobga olish ularning aqliy rivojlanishida hal qiluvchi ahamiyatga ega hisoblanadi.

MAKTAB PSIXOLOGINING ASOSIY VAZIFALARI

Maktab psixologi kichik maktab yoshidagi o‘quvchilarning kognitiv rivojlanishini samarali tashkil etish va qo‘llab-quvvatlashda muhim o‘rin tutadi. Ushbu yosh davrida bolalarning bilish jarayonlari jadal rivojlanayotganligi sababli psixologik yordam va ilmiy asoslangan yondashuvlar alohida ahamiyat kasb etadi.

Birinchi navbatda, maktab psixologining asosiy vazifalaridan biri o‘quvchilarning kognitiv rivojlanish darajasini aniqlash va diagnostika qilishdir. Bunda tafakkur, xotira, diqqat, idrok va nutq kabi bilish jarayonlari maxsus psixologik testlar, kuzatish va suhbatlar orqali o‘rganiladi. Olingan natijalar asosida har bir o‘quvchining individual xususiyatlari aniqlanadi va tegishli tavsiyalar ishlab chiqiladi.

Ikkinchi muhim vazifa — o‘quvchilarning diqqat va xotira jarayonlarini rivojlantirishga qaratilgan psixologik mashg‘ulotlar tashkil etishdir. Kichik maktab yoshida diqqat barqarorligi yetarlicha shakllanmagan bo‘lgani uchun psixolog turli o‘yinlar, treninglar va mashqlar orqali bolalarda diqqatni jamlash, uni taqsimlash va uzoq vaqt ushlab turish ko‘nikmalarini rivojlantiradi.

Uchinchi vazifa — o‘quvchilarda tafakkur va mantiqiy fikrlashni rivojlantirishga ko‘maklashishdir. Psixolog o‘yinli metodlar, mantiqiy topshiriqlar, ijodiy mashqlar

va guruhiy faoliyatlar orqali bolalarda tahlil qilish, taqqoslash, umumlashtirish va xulosa chiqarish qobiliyatlarini shakllantiradi.

Shuningdek, maktab psixologi o‘qituvchilar va ota-onalar bilan hamkorlikda ishlashi muhim hisoblanadi. Ular orqali bolaning ta’lim jarayonidagi xulq-atvori, o‘zlashtirish darajasi va psixologik holati haqida ma’lumot almashiladi. Psixolog ota-onalarga farzandlarining kognitiv rivojlanishini qo‘llab-quvvatlash bo‘yicha tavsiyalar beradi hamda o‘qituvchilarga individual yondashuvni qo‘llashda metodik yordam ko‘rsatadi. Bundan tashqari, maktab psixologi o‘quvchilarning motivatsiyasini oshirishga ham alohida e’tibor qaratadi. Kichik maktab yoshida o‘qishga bo‘lgan qiziqish shakllanish bosqichida bo‘lganligi sababli, psixolog ijobiy motivatsiyani kuchaytiruvchi treninglar, rag‘batlantirish usullari va psixologik qo‘llab-quvvatlash ishlarini olib boradi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, maktab psixologining kichik maktab yoshidagi o‘quvchilarning kognitiv rivojlanishidagi roli juda muhim va ko‘p qirrali hisoblanadi. Ushbu yosh davri bolalarning bilish jarayonlari faol shakllanadigan bosqich bo‘lib, aynan shu paytda tafakkur, xotira, diqqat, idrok va nutq kabi kognitiv funksiyalar jadal rivojlanadi. Shu sababli psixologik qo‘llab-quvvatlash va ilmiy asoslangan yondashuvlar ta’lim jarayonining ajralmas qismi bo‘lib xizmat qiladi. Maktab psixologi o‘quvchilarning kognitiv imkoniyatlarini aniqlash, ularning rivojlanish darajasini baholash va individual xususiyatlarini hisobga olgan holda zarur tavsiyalar berish orqali muhim vazifani bajaradi. Shuningdek, u o‘quvchilarning diqqatini jamlash, xotirasini mustahkamlash va mantiqiy fikrlashini rivojlantirishga qaratilgan turli psixologik mashg‘ulotlar va treninglarni tashkil etadi. Bundan tashqari, psixolog o‘qituvchilar va ota-onalar bilan

hamkorlikda ishlashi orqali bolaning ta’lim jarayonidagi rivojlanishini kompleks tarzda qo‘llab-quvvatlaydi. Bu hamkorlik o‘quvchilarda ijobiy motivatsiyani shakllantirish, o‘qishga bo‘lgan qiziqishni oshirish hamda individual qiyinchiliklarni bartaraf etishda muhim ahamiyat kasb etadi. Shu bilan birga, kognitiv rivojlanishda qiyinchiliklarga duch kelayotgan o‘quvchilar bilan olib boriladigan korreksion ishlar ularning aqliy salohiyatini rivojlantirishda muhim natijalar beradi. Bunday yondashuv har bir bolaning imkoniyatlarini to‘liq ro‘yobga chiqarishga xizmat qiladi. Umuman olganda, maktab psixologining faoliyati kichik maktab yoshidagi o‘quvchilarning sog‘lom psixologik rivojlanishini ta’minlash, ularning kognitiv salohiyatini oshirish va ta’lim jarayonini samarali tashkil etishda hal qiluvchi ahamiyatga ega. Shu bois ta’lim muassasalarida psixologik xizmatni yanada takomillashtirish va rivojlantirish dolzarb vazifalardan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Davletshin M.G. *Yosh va pedagogik psixologiya*. Toshkent: O‘qituvchi, 2004.
2. Karimova V.M. **Pedagogik psixologiya.** – Toshkent: Fan va texnologiya, 2018.
3. G‘oziev E.G‘. **Yosh davrlari psixologiyasi.** – Toshkent: O‘qituvchi, 2015
4. Karimov, S. (2019). *Giyohvandlik va yoshlar salomatligi*. Toshkent: Universitet nashriyoti.
5. Ahmatova, D. (2020). *O‘smirlar va zararli odatlar: profilaktika va psixologik yondashuv*. Toshkent: Fan nashriyoti.
6. Islomov, R., & Tursunov, A. (2018). *O‘smirlik davrida psixologik rivojlanish va xulq-atvor*. Toshkent: Ta’lim nashriyoti.

7. Shukurov, M. (2021). *Sog‘lom turmush tarzi va yoshlar salomatligi*. Toshkent: Sog‘liq nashriyoti.
8. World Health Organization (WHO). (2022). *Adolescent Health and Risk Behaviors*. Geneva: WHO Press.
9. Brown, L., & Smith, J. (2017). *Addiction and Adolescent Development*. New York: Academic Press.
10. Johnson, P. (2016). *Substance Abuse in Teenagers: Causes and Prevention*. London: Routledge.